

Тэма 3. ЦЫВІЛІЗАЦЫІ АЗІІ І АФРЫКІ ў XVI–XVIII стст.

§ 30. «Традыцыйнае грамадства» Усходу

Як уплываў на развіццё краін Азіі і Афрыкі традыцыйны лад грамадства?

Што такое традыцыйнае грамадства? Якімі былі ўзаемаадносіны еўрапейскіх дзяржаў і краін Усходу ў Сярэднія вякі? (Гісторыя Новага часу, 7 клас)

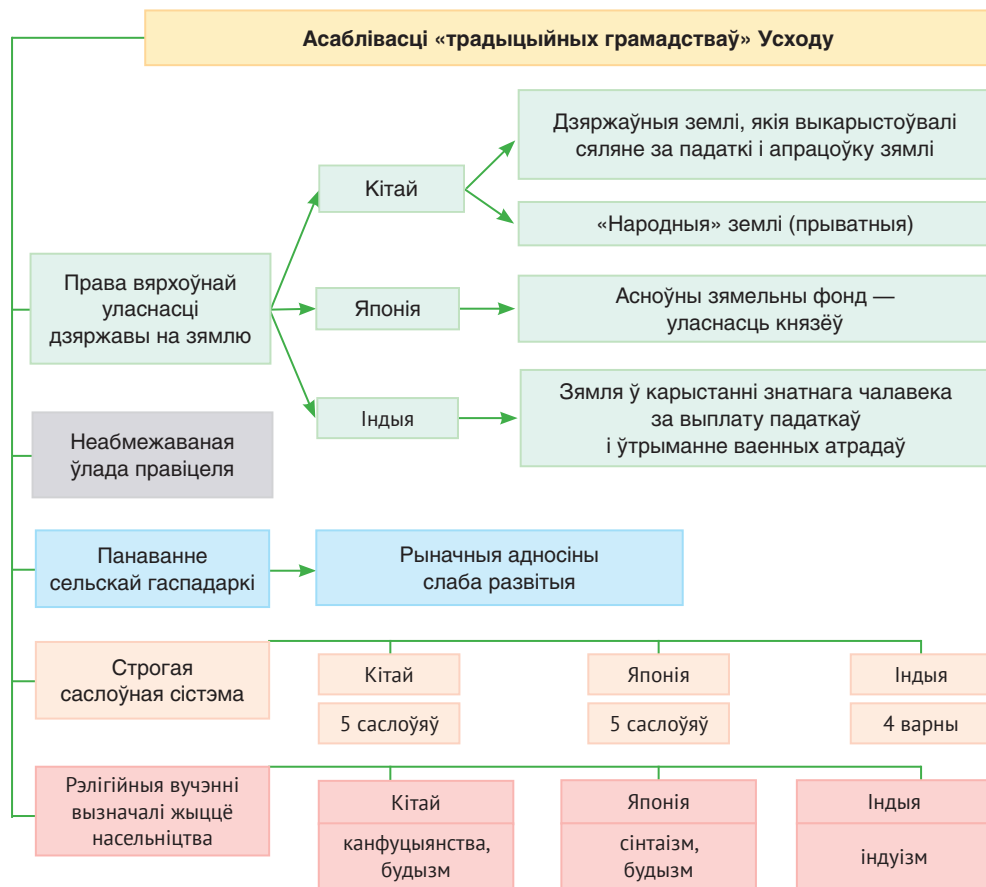
Паняцце «традыцыйнае грамадства» і асаблівасці ўсходняга феадалізму. Новы час для Еўропы і Паўночнай Амерыкі стаў перыядам складвання капіталістычных адносін. У краінах жа Азіі і Афрыкі працягвала існаваць *традыцыйнае грамадства*. Усходнія цывілізацыі радзіла тое, што грамадства абаялася на звычаі і традыцыі. Некаторыя вучоныя прыраўноўваюць уласцівыя гэтаму тыпу цывілізацый сацыяльныя адносіны да феадалізму.

У шэрагу цывілізацый Азіі склаліся своеасаблівыя сістэмы дзяржаўнага кіравання, зямельных адносін і грамадская іерархія, заснаваныя на панаванні-падпарадкаванні. Значную ролю ў традыцыйным грамадстве адыгрывала рэлігія.

Адным з галоўных адрозненняў заходнееўрапейскай і азіяцкіх цывілізацый перыяду Новага часу было існаванне ў апошніх дзяржаўнай уласнасці на зямлю. Галоўным уласнікам усіх зямель там зазвычай выступала дзяржава ў асобе вярхоўнага правіцеля. Таму найбольш распаўсюджанай формай зямельных адносін на Усходзе было **ўмоўнае землеўладанне**. Правіцель надзяляў зямлёй сваіх васалаў на пэўных умовах — напрыклад, за нясенне ваеннай службы. Умоўнае землеўладанне прымала розныя формы.

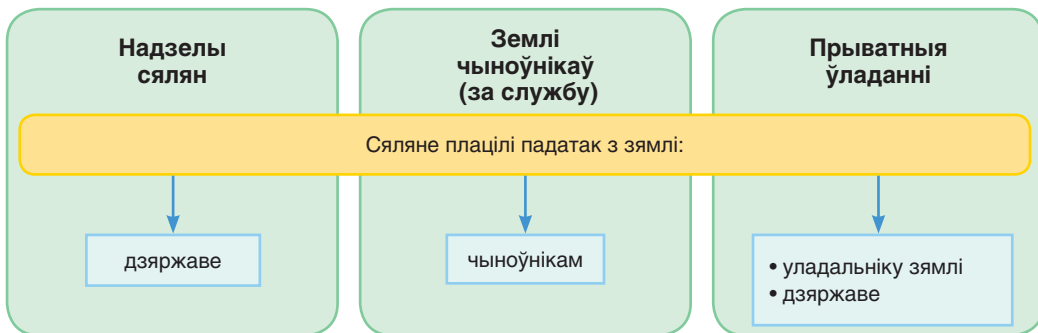
На тэрыторыі Асманскай імперыі і ў дзяржаве Вялікіх Маголаў працягвала дзейнічаць распаўсюджаная ў мусульманскім свеце форма ўмоўнага землеўладання, вядомая як *ваенна-ленная сістэма*.

У Кітаі яшчэ з Ранняга Сярэднявечча замацавалася *дзяржаўная надзельная сістэма*. Усе сяляне былі надзелены прыкладна аднолькавымі зямельнымі ўчасткамі, якія часам пераразмяркоўваліся. За карыстанне зямлёй трэба было выконваць для дзяржавы павіннасці — аддаваць частку ўраджаю ў казну і працаваць пэўную колькасць дзён на дзяржаўных работах. Вялікія зямельныя надзелы з сялянамі атрымлівалі шматлікія чыноўнікі і знаць. Сяляне, якія працавалі на такіх землях, аддавалі частку ўраджаю не дзяржаве, а ўладальніку зямлі. Уладанні чыноўнікаў не былі іх уласнасцю, а даваліся

на час службы і лічыліся дзяржаўнымі. Буйныя землеўладальнікі фактычна мелі не столькі права на зямлю, колькі права на атрыманне часткі даходу ад яе.

Аднак з цягам часу ўсё больш зямель пераходзіла ў прыватныя рукі. Гэтаму працэсу з рознай ступенню поспеху процідзейнічалі правіцелі. У Асманскай імперыі пераход зямлі ў прыватную ўласнасць прывёў у канцы XVI ст. да заняпаду ваенна-леннай сістэмы. У Кітаі ж, калі большая частка зямель перайшла ў рукі буйных землеўласнікаў, дзяржава ўзяла на сябе ролю галоўнага размеркавальніка даходаў. Імператарская ўлада абавязала сялян аддаваць частку свайго ўраджаю не толькі землеўладальніку, але і ў дзяржаўную казну.

Размеркаванне даходаў з зямлі ў Кітаі ў Новы час

Якая сістэма размеркавання даходаў з зямлі, на ваш погляд, найбольш адпавядала патрэбам дзяржавы? Растлумачце сваё меркаванне.

Унікальныя для Усходу пазямельныя адносіны склаліся ў Японіі, дзе з XII ст. працягвала дзейнічаць **ваенна-феадальная сістэма сёгунату**. Палітычныя правіцелі — сёгуны — паходзілі з ліку князёў (даймё). Іх землі знаходзіліся ў спадчынай уласнасці. Яны мелі шырокія правы, аж да забароны дзяржаўным чыноўнікам уступаць у іх уладанні. Князі не выплачвалі падатак у сёгунскую казну. Уладальнікі дробных маёнткаў становіліся васаламі буйных землеўладальнікаў. Ваенна-служылыя людзі (самураі), якія атрымалі надзелы ад князёў, таксама становіліся іх васаламі. Сёгуны Такугава, якім належала каля чвэрці ўсіх зямель, былі настолькі магутныя, што ніхто і не думаў аб выступленні супраць урада.

Асноўныя палітычныя цэнтры на Усходзе: Асманская імперыя (Турцыя), Індыя, Кітай і Японія. У Новы час на Усходзе склалася некалькі вялікіх імперый. У Асманскай дзяржаве і ў імперыі Вялікіх Маголаў панавалі іслам, суіснуючы з іншымі рэлігійнымі традыцыямі. Усходняя Азія традыцыйна знаходзілася пад уплывам кітайскай цывілізацыі з перавагай канфуцыянства і будызму.

Вялізную прастору паміж Усходнім Міжземнамор'ем і Паўднёва-Усходняй Азіяй займаў свет ісламу. Гэтая тэрыторыя ў Новы час стала месцам існавання трох вялікіх мусульманскіх дзяржаў: заходнюю частку займала Асманская імперыя, цэнтральную — персідская дзяржава дынастыі Сефевідаў, а на ўсходзе, у Індыі, аформілася дзяржава Вялікіх Маголаў.

Самай моцнай была Асманская імперыя. Яна ахоплівала тэрыторыю Паўднёва-Усходняй Еўропы, захаду Азіі і Паўночнай Афрыкі. Пры султане **Селіму I** (1512—

1520), прызваным **Явузам (Грозным)**, імперыя пашырылася за кошт зямель Курдыстана, поўначы Ірака, Сірыі, Егіпта і Аравіі. Стаўшы захавальнікам свяшчэнных для мусульман Мекі і Медыны, султан зрабіў Асманскую дзяржаву халіфатам. Валоданне Егіптам азначала кантроль над міжземнаморскім гандлем прыправамі, тканінамі і ювелічнымі вырабамі. Асманскі флот ператварыўся ва ўладара ўсходняй часткі Міжземнага мора.

Найвышэйшай магутнасці Асманская імперыя дасягнула пры **Сулеймане Заканадаўцы** (1520—1566), прызваным еўрапейцамі Пышным. Ён пашырыў свае ўладанні ў Еўропе за кошт зямель Габсбургаў. Заваяванне іракскіх зямель дало туркам доступ да Персідскага заліва. Такая палітыка прывяла іх да канфлікту з партугальцамі за гандлёвыя шляхі ў Чырвоным моры і Індыйскім акіяне.

Селім I Явуз

Даведайцеся, чаму Селіма I прызвалі Грозным.

Рост Асманскай імперыі

Бабур. Фрагмент мініяцюры
з Бабур-намэ. XVI ст.

Імперыя Вялікіх Маголаў

Рост насельніцтва і інфляцыя правакавалі частыя паўстанні і ваенныя мяцяжы, якія аслаблялі дзяржаву. Ніхто з васьмі султанаў, якія прыйшлі да ўлады пасля Селіма, да 1648 г. не мог паўтарыць яго поспехаў. Паражэнне Асманскай імперыі ў выніку няўдалай аблогі Вены ў 1683 г. і правал ваеннага наступлення ў Венгрыі значна падарвалі аўтарытэт дзяржавы.

Страта часткі зямель на карысць Расіі і Габсбургаў у Еўропе, беспаспяховыя войны з Персіяй і канец панавання асманскага флоту ў Чырвоным моры азнаменавалі згасанне магутнасці Асманскай дзяржавы. Турэцкія ўлады зразумелі, што для захавання моцнай дзяржавы краіна мае патрэбу ў правядзенні карэнных рэформаў. Першыя спробы такіх рэформаў былі зроблены ў XVIII ст. Аднак яны сутыкнуліся з актыўным супраціўленнем асманскай знаці і мусульманскага духавенства. Крызіс ваенна-леннай сістэмы, сепаратызм землеўладальнікаў, ваенна-тэхнічнае адставанне ад еўрапейскіх дзяржаў, пастаянныя войны прывялі ў XVIII ст. да страты Турцыяй самастойнасці ў міжнароднай палітыцы.

У XVI ст. на тэрыторыі Паўночнай і Цэнтральнай Індыі і паўднёвага ўсходу Афганістана ўзнікла **Імперыя Вялікіх Маголаў**. У 1526 г. войскі дэлійскага султана былі разгромлены арміяй узбекскага правіцеля Бабура, які абвясціў сябе *падышахам*. Бабур быў прамым нашчадкам вялікіх заваёўнікаў мінулага — Чынгісхана і Цімура. Адсюль паходзіць назва кіруючай дынастыі і новай дзяржавы.

Да канца XVI ст. пагалоска пра магутнасць і славу Вялікіх Маголаў распаўсюдзілася па ўсёй Азіі і Еўропе. Але «залаты

век» Магольскай імперыі быў нядоўгім. Сепаратызм мясцовых феодалаў падрываў асновы дзяржавы. У другой палове XVII ст. па Паўночнай Індыі прайшла хваля народных паўстанняў і антымагольскіх войнаў. У пачатку XVIII ст. імперыя развалілася і ў далейшым стала лёгкай здабычай англійскіх каланізатараў.

Цэнтральная, Паўднёва-Усходняя і Усходняя Азія ў большай ці меншай ступені знаходзілася пад цывілізацыйным уплывам Кітая. Асабліва цесныя сувязі ў Кітая былі з В'етнамам, Карэяй і Японіяй.

У XVI ст. у Кітаі працягвала кіраваць дынастыя *Мін* (1368–1644). З другой паловы XVI ст. пачалі праяўляцца сведчанні аслаблення дзяржавы. Карупцыя, растраты і залішняя бюракратызацыя прысутнічалі на ўсіх кіраўнічых узроўнях. Да канца XVI ст. армія павялічылася ў два разы. Аднак дрэнная аснашчанасць і няўмелае кіраванне зніжалі яе абараназдольнасць.

Найбольш відавочныя праявы заняпаду сталі бачныя ў эканоміцы і грамадстве. Рэзкі рост насельніцтва ў папярэднім стагоддзі прывёў да перанаселенасці гарадоў, асабліва на поўдні. Скарачэнне паступлення ў краіну серабра выклікала яго падаражэнне і абясцэньванне меднай манеты. Гэта значна ўскладніла для народа вылату падаткаў. Многія сяляне перабраліся ў гарады. Рэзкае пахаладанне на поўначы Кітая, што адбылося ў пачатку XVII ст., ускладніла сітуацыю яшчэ больш. Нярэдка адбываліся эпідэміі, частай з'явай стаў голад.

Негатыўным фактарам развіцця Кітая была палітыка самаізаляцыі краіны. Асабліва кітайскія ўлады апасаліся еўрапейцаў. Каб абмежаваць еўрапейскі ўплыў, у 1517 г. улады ўвялі забарону на гандаль для партугальскіх купцоў. Аднак ужо ў 1557 г. былі дазволены абмежаваныя гандлёвыя аперацыі праз порт Макаа.

Неўрадажыныя гады і вайна з паўночнымі плямёнамі маньчжураў прывялі да сялянскага паўстання 1628–1647 гг. Гэтым скарысталіся маньчжуры. У чэрвені 1644 г. яны ўступілі ў Пекін і абвясцілі кіроўнай маньчжурскую дынастыю *Цын*. Да 1683 г. яны ўзялі пад кантроль увесь Кітай. Такім чынам, шматгадовая ўнутраная смуа прывяла да ўсталявання ў Кітаі чужаземнага панавання, якое доўжылася больш за два з паловай стагоддзі.

Дзякуючы «сцяганоснай» арміі маньчжурскі Кітай прыкметна пашырыў свой уплыў у Азіі. Ён пакарыў Тайвань, Манголію, усход Туркестана і Тывет. Даннікамі Кітая былі Паўночны В'етнам, Бірма, карэйская дзяржава Часон.

Як у ваеннай арганізацыі Кітая часоў кіравання дынастыі Цын праявілася прывілеяванае становішча маньчжураў?

Да канца XVIII ст. у Кітаі ўсё больш сталі праяўляцца наспелыя праблемы. Дарагія ваенныя кампаніі моцна спустошылі казну. Растраты і карупцыя разбэшчвалі кіраўнічы апарат. Сялянскія паўстанні, сацыяльная нестабільнасць у перанаселеных гарадах поўдня Кітая падрывалі грамадскі парадак. Акрамя таго, палітыка самаізаляцыі, якая праводзілася краінай яшчэ з часоў дынастыі Мін,

Сістэма дзяржаўнага кіравання і дзяржаўна-рэлігійная рэгламентацыя жыцця. Сістэма дзяржаўнага кіравання і сацыяльная структура ўсходніх грамадстваў мелі сваю спецыфіку.

Улада правіцеля на Усходзе была вельмі моцнай, але не абавязкова абсалютнай. Напрыклад, у Асманскай дзяржаве, якая аб'яднала многія народы і тэрыторыі, немагчыма было ўсталяваць абсалютную ўладу. Султан вымушаны быў абапірацца на мясцовых правіцеляў — *пашаў* і *беяў*, якія былі вышэйшымі ваенна-адміністрацыйнымі чыноўнікамі. Такія тэрыторыі, як Егіпет, кіраваліся ўскосна, праз намесніка. На чале дзяржаўнага апарату кіравання стаяў *візір* — галоўны міністр. Вышэйшыя чыноўнікі рэгулярна збіраліся на *дыван* — дарадчы савет пры султане.

Дзяржавы Усходняй Азіі былі асабліва цэнтралізаваныя. У Японіі ў перыяд сёгунату Такугава задачу па ўмацаванні дзяржаўнай улады ўзялі на сябе сёгуны як вярхоўныя палітычныя правіцелі. У Кітаі на чале дзяржавы стаяў імператар, які абапіраўся на *разгалінаваны бюракратычны апарат*. Праца ўсіх чыноўнікаў кантралявалася асобнай палатай інспектараў, якія падпарадкоўваліся толькі імператару.

Кітайская мадэль кіравання з усталяваннем маньчжурскага панавання зведала пэўныя змены. Маньчжуры ў цэлым захавалі традыцыйную для Кітая структуру кіравання, якая абапіралася на канфуцыянскіх вучоных чыноўнікаў — *шэньшы*. Але пры гэтым маньчжуры пазбягалі шлюбаў з кітайцамі. Тым самым яны захоўвалі статус найбольш прывілеяванай сацыяльнай групы.

Новаўвядзеннем стала маньчжурская **сістэма васьмі сцягоў** — апора Цынскай дынастыі ў XVII–XVIII стст. Кожны сцяг быў ваенна-адміністрацыйнай адзінкай. Гарнізоны васьмісцяжнай арміі былі раскіданыя па ўсёй тэрыторыі дзяржавы. У мірны час «сцяганосцы» вялі сваю гаспадарку, займаліся зборам падаткаў і іншымі адміністрацыйнымі функцыямі. Кітайцы таксама былі дапушчаны да гэтай сістэмы. У выпадку вайны кожны сцяг даваў пэўную колькасць байцоў. Элітныя падраздзяленні «сцягавай» арміі ахоўвалі Забаронены горад — імператарскі палацавы комплекс у Пекіне. Спачатку імператары дынастыі Цын кантралявалі толькі тры сцягі. Астатнія пяць сцягоў падпарадкоўваліся маньчжурскім прынцам. Аднак у 1722 г. імператар Юнчжэн (1722–1735), баючыся змоў з боку сваіх братоў, падпарадкаваў сабе ўсе восем сцягоў, тым самым умацаваўшы цэнтральную ўладу. Акрамя васьмісцяжнай арміі ў Кітаі дзейнічала

Імператар Цяньлун
у цырыманіяльных даспехах
на кані. Мастак Джузэпе
Кастыльёне. 1758 г.

Структура арміі эпохі Цын	
Забароненая армія васьмі сцягоў	- асабістая ахова імператара; абараняла Забаронены горад; - складалася ў асноўным з маньчжураў; - падпарадкоўвалася непасрэдна імператару
Тэрытарыяльная армія васьмі сцягоў	- гарадскія гарнізоны для кантролю і запалохвання насельніцтва; - складалася з маньчжураў, манголаў і часткова кітайцаў; - падпарадкоўвалася імператару і маньчжурскім прынцам (да 1722 г.)
Армія зялёнага штандара	- войскі для падаўлення паўстанняў; - сфарміравана з кітайскай імперскай арміі; - акрамя свайго камандавання падпарадкоўвалася вышэйшым афіцэрам арміі васьмі сцягоў

створаная з кітайцаў Армія зялёнага штандара, якая займалася падаўленнем народных паўстанняў.

У Японіі перыяду сёгунату Такугава быў створаны разгалінаваны паліцэйска-бюракратычны апарат. Вялікі ўплыў на жыццё ў краіне мелі *спецыяльныя чыноўнікі* (пасада якіх перакладаецца з японскай мовы як «прымацаванае вока»), што сачылі за ўсімі службовымі асобамі. *Асаблівы ўрадавы чыноўнік* знаходзіўся ў Кіёта для нагляду за імператарскім домам. Паўсядзённае жыццё гарадскога і сельскага насельніцтва кантралявалі з дапамогай *сістэмы кругавой парукі*. Людзі павінны былі сачыць адзін за адным, паколькі кожны адказваў за паводзіны свайго суседа. У выпадку нявыплаты падатку адным селянінам нядоімкі размяркоўваліся сярод яго суседзяў. Саслоўны лад умацоўваў рэжым Такугава.

Сацыяльная структура ўсходняга грамадства была, як правіла, вельмі строгай. Большай гнуткасцю яна характарызавалася ў Асманскай імперыі, дзе высокія пасады маглі займаць людзі нязнатнага паходжання і нават іншаземцы. У Індыі ж захоўваўся падзел на *касты*. Прыналежнасць да той ці іншай касты была спадчынай, яна вызначала род заняткаў чалавека, яго месца ў грамадстве. Пераходзіць з адной касты ў другую было забаронена. Каставая сістэма, што выразна вызначала правы і заняты людзей, рабіла непатрэбным існаванне груэсткага дзяржаўнага апарату, як, напрыклад, у Кітаі, дзе дзяржава кантралявала жыццё насельніцтва ва ўсіх сферах і на ўсіх узроўнях. У Японіі грамадскія сувязі таксама строга рэгламентаваліся. Насельніцтва падзялялася на *чатыры саслоўі*: *самураі*, *сялян*, *ра-меснікаў* і *купцоў*. Дзяржава вызначала правілы жыцця кожнага саслоўя і строга карала за іх парушэнне.

У той час як у Еўропе ішло пашырэнне свецкага навуковага светапогляду і актыўна развіваліся капіталістычныя адносіны, у дзяржавах Усходу захоўваліся рэлігійнае мысленне і традыцыйныя сацыяльныя структуры. Апора на традыцыі,

жорсткая сацыяльная іерархія, перавага аграрнага ўкладу, а таксама дамінаванне дзяржаўных і калектыўных інтарэсаў над індывідуальнымі былі неад’емнымі рысамі традыцыйнага грамадства Усходу. Але паступова сюды сталі пранікаць еўрапейскія ідэалы і каштоўнасці. Яны паклалі пачатак ломцы традыцыйных адносін і ініцыявалі працэс мадэрнізацыі грамадства.

1. Ахарактарызуйце традыцыйнае грамадства Усходу. Аформіце свой адказ у выглядзе сінквейна.
2. Назавіце формы ўмоўнага землеўладання ў краінах Усходу ў ранні Новы час. У чым іх асаблівасці? Адказ аформіце ў выглядзе табліцы.
3. Вызначце асаблівасці пазямельных адносін, што склаліся ў Японіі.
4. Выкарыстоўваючы тэкст пункта «Асноўныя палітычныя цэнтры на Усходзе: Асманская імперыя (Турцыя), Індыя, Кітай і Японія», назавіце асаблівасці ўсходняга феадалізму. Чым ён адрозніваўся ад заходнееўрапейскага феадалізму? Аформіце свой адказ у выглядзе схемы (ментальнай карты, гекса).
5. Як змянілася кітайская мадэль кіравання з усталяваннем маньчжурскага панавання?
6. Назавіце не менш чым два становчыя аспекты палітыкі самаізаляцыі Кітая і Японіі. Вызначце адмоўныя бакі гэтага працэсу. Растлумачце свой адказ.
7. Выкарыстоўваючы храналагічную табліцу ў пачатку раздзела, назавіце па тры галоўныя падзеі гісторыі Індыі, Кітая, Японіі і Асманскай імперыі ў XVI–XVIII стст. Пры дапамозе калекцый віртуальных музеяў і іншых рэсурсаў сеткі інтэрнэт падбярыце да іх ілюстрацыі. Вызначце, як гэтыя падзеі паўплывалі на ход гісторыі.

§ 31. Каланіялізм у Азіі і Афрыцы

Каланіялізм — гэта «цывілізатарская» місія або падпарадкаванне і разрабаванне скораных краін?

Дзе з’явіліся першыя калоніі? Каланіяльныя ўладанні якіх дзяржаў былі самымі вялікімі ў Новы час? Якімі сродкамі ўлады Кітая і Японіі спрабавалі прадухіліць экспансію еўрапейцаў? (Гісторыя Старажытнага свету, 5 клас; гісторыя Новага часу, 7 клас; § 23 гэтага дапаможніка)

Сутнасць паняцця «каланіялізм». У пачатку XVI ст. такія падарожнікі, як Калумб, наўрад ці ўсведамлялі, што яны паклалі пачатак новай эры ў гісторыі Еўропы і ўсяго свету. Дзякуючы Вялікім геаграфічным адкрыццям еўрапейцы пачалі даследаваць новыя землі, завязваць гандлёвыя адносіны з аддаленымі куткамі зямлі. Яны засноўвалі паселішчы, пашыралі ўплыў еўрапейскай культуры, знаёмілі іншыя народы са сваімі навуковымі ведамі і тэхналагічнымі